

Olga Domińczak

Uniwersytet Gdański
<https://doi.org/10.26881/ndps.2023.51.11>

Alicja Pomian

Uniwersytet Gdański
<https://doi.org/10.26881/ndps.2023.51.11>

Formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce na przykładzie zawodu asystenta osobistego osób z niepełnosprawnościami

Celem artykułu jest przybliżenie tematyki asystentury osobistej osób z niepełnosprawnością intelektualną na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W niniejszej pracy ukazano teoretyczną perspektywę niepełnosprawności intelektualnej, nawiązując do obecnie przyjętego modelu niepełnosprawności. Przedstawiono również rozwiązania systemowe w ramach, których w Polsce funkcjonuje wsparcie osób z niepełnosprawnością intelektualną. Szczególną uwagę skierowano na wskazanie projektów usług asystencji osobistej dla osób z niepełnosprawnością wraz z zarysem projektu „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej”. Zaprezentowana została charakterystyka i rola zawodu asystenta osobistego osoby z niepełnosprawnością, z szczególnym uwzględnieniem potrzeb grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną. Analizy dokonano na podstawie literatury oraz własnych doświadczeń zawodowych, wynikających z wieloletniej pracy w charakterze asystenta osobistego osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Słowa kluczowe: asystent osobisty, niepełnosprawność intelektualna, wsparcie, asystentura, wspieranie autonomii

Forms of support for people with disabilities in Poland on the example of the profession of personal assistant for people with intellectual disability

The aim of the article is to present the subject of personal assistantship for people with intellectual disabilities in the territory of the Republic of Poland. This work shows the theoretical perspective of intellectual disability, referring to the currently accepted model of disability. Systemic solutions within which support for people with intellectual disabilities in Poland are provided were also presented. Particular attention was paid to indication projects of personal assistance services for people with disabilities, along with an outline of the "Personal Assistant for a Disabled Person" project. The characteristics and role of the profession of a personal assistant to people with disabilities were presented, with particular emphasis on the needs of people with intellectual disabilities.

The analysis was based on the literature and our own professional experience resulting from many years of work as a personal assistant to people with intellectual disabilities.

Key words: personal assistant, intellectual disability, support, assistantship, supporting autonomy

Wprowadzenie

Asystentura osobista osób z niepełnosprawnościami staje się coraz bardziej powszechną formą wsparcia na całym świecie. W Polsce jest to zawód stosunkowo nowy, ponieważ został wprowadzonym do klasyfikacji zawodów Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dniem 29 marca 2001 r. Obowiązki asystenta osobistego osoby z niepełnosprawnością są rozbudowane i obejmują zaspokojenie potrzeb zdrowotnych, psychicznych, zawodowych, społecznych oraz kulturalnych osób wspieranych (Trafiałek 2008:179).

Szczególną rolę usamodzielniającą przypisuje się asystentom osobistym osób z niepełnosprawnością intelektualną. Stanowią oni bowiem pewnego rodzaju narzędzie do samodzielnego, niezależnego życia, samostanowienia, ale także pełnią kluczową rolę w aktywizacji i socjalizacji osób narażonych na wykluczenie społeczne. W literaturze można odnaleźć cztery rodzaje wykluczenia społecznego, takie jak wyłączenie:

- z aktywności zawodowej,
- z konsumpcji,
- z mechanizmów wpływu i władzy,
- ze społeczności (Grotowska-Leder, Faliszek 2005: 28–29).

Wymienione powyżej formy ekskluzji społecznej w znamienym stopniu dotyczą osób z niepełnosprawnością intelektualną. Asystent osobisty pełni więc znaczącą rolę ku zwiększaniu autonomii osób z niepełnosprawnością intelektualną w środowisku społecznym, urzędowym, zawodowym, wspiera samostanowienie, a także współtowarzyszy na polu konsumpcyjnym i kulturalnym. Asystent ze względu na bezpośredniość relacji z osobą wspieraną zwykle zdobywa jej zaufanie i staje się pewnego rodzaju powiernikiem codziennych trosk. W niektórych przypadkach asystent osobisty może stać się także przyjacielem, który uczestniczy we wszelkich ważnych wydarzeniach życiowych osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Elżbieta Mirewska wskazuje, że asystentura osobista nie jest pracą łatwą, ponieważ może być realizowana na wielu poziomach. Zawód ten wymaga od asystentów nabycia zarówno profesjonalnej wiedzy, jak i specjalistycznych umiejętności. Wskazane jest, aby kandydat na asystenta osobistego osoby z niepełnosprawnością miał predyspozycje osobowościowe, takie jak łatwość nawiązywania kontaktu z osobą wspieraną oraz jej otoczeniem, wrażliwość na problemy i potrzeby danej osoby, gotowość do niesienia pomocy, otwartość na zmiany czy też

przygotowanie na upór beneficjenta swoich usług. Asystentów powinna także cechować pełna akceptacja osoby wspieranej oraz jej niepełnosprawności, cierpliwość, sumienność, odpowiedzialność czy odporność na stres i wypalenie zawodowe (Mirewska 2010: 23).

Modele niepełnosprawności – niepełnosprawność intelektualna

Rozważania nad niepełnosprawnością, a w tym również niepełnosprawnością intelektualną, można analizować w kontekście zaistniałych przemian w podejściach postrzegania niepełnosprawności. Daria Serafin zwraca uwagę, iż w Polsce „do lat 90. XX wieku perspektywą postrzegania i działań podejmowanych wobec osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami było podejście wyrastające z tzw. modelu medycznego” (Serafin 2021: 25). Jest to model, który traktuje niepełnosprawność jako „wynik choroby, urazu lub innego stanu chorobowego (...) uwaga skupiona jest na deficytach i problemach danej osoby” (Ciechomska, Gruczek, Khisamutdinova, Lejzerowicz, Popowska, Posielężna 2021: 123).

Alternatywnym modelem „jest społeczny model niepełnosprawności, w którym zakłada się, że niepełnosprawność to rezultat barier stworzonych przez społeczeństwo” (Ciechomska i in. 2021: 123). W takiej perspektywie rozwija się w Polsce oraz na świecie podejście, „w którym osoby z niepełnosprawnością traktowane są jako najlepsi eksperci we własnych sprawach” (Serafin 2021: 25). Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) utrzymuje współcześnie, iż model społeczny ma związek z podejściem biopsychospołecznym, który traktuje niepełnosprawność „jako proces, na który składa się wiele wymiarów niepełnosprawności niezwiązanych wyłącznie ze sferą biologiczną czy społeczną, np. psychiczny, kulturowy, społeczny, polityczny” (WHO 2009, za: Ciechomska i in. 2021: 123). Z innej strony zaś Tamara Cierpiałkowska zaznacza, że według niej modelu społecznego nie powinno się „traktować jako kompleksowej definicji niepełnosprawności. Można go jedynie uznać za (...) koncepcję pomagającą poznać i zrozumieć jeden z aspektów doświadczenia osoby z niepełnosprawnością” (Cierpiałkowska 2019: 34).

Innym podejściem jest model zintegrowany (biopsychospołeczny), który ma swój związek z perspektywą przyjmowaną przez Międzynarodową Klasyfikację Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF), gdzie niepełnosprawność zaczęto traktować jako swoistą relację złożonego systemu. Obecność tego modelu można zauważyć w definicji z 2007 r. „niepełnosprawność to wielowymiarowe zjawisko wynikające ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem, efekt barier napotykanym w otoczeniu fizycznym i społecznym” (WHO 2009: 242).

Niepełnosprawność intelektualna od niedawna w Polsce jest ujmowana w kontekście definicji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego – Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders – DSM-V, która uznaje ją jako zaburzenie neurorozwojowe. Obecnie również terminologia Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych tzw. ICD-11 podaje termin „zaburzenia rozwoju intelektualnego” (Girimaji, Pradeep 2018). Na wizerunek osób z niepełnosprawnością intelektualną miała wpływ ratyfikowana w 2012 roku „Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych”, w której przytacza się szereg praw, m.in. do sprawowania samodzielnej egzystencji. Sytuacja postrzegania osób z niepełnosprawnością nieustannie się zmienia ze względu na zwrot polityki w kierunku systemowego wsparcia (Wołowicz-Ruszkowska 2017: 29).

Rozwiązania systemowe w ramach wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce

Badania European Health Interview Survey (EHIS) z 2014 roku wskazują, że w Polsce było 7,7 mln ludzi z niepełnosprawnością biologiczną. Według tych samych badań prawie 3,8 mln obywateli Polski.



Wykres 1. Struktura osób niepełnosprawnych prawnie według EHIS z 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Europejskich Ankietowych Badań Zdrowia z 2014 roku (European Health Interview Survey – EHIS, 2014).

Dane statystyczne prezentowane przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) pokazują, że populacja osób z niepełnosprawnością intelektualną wynosi 1%, czyli w Polsce szacuje się, że jest to około 380 tys. osób (Błaszczak-Banasiak i in. 2016: 15). Tak duża liczba Polaków, u których występuje niepełnosprawność intelektualna w stopniu głębokim, znacznym, umiarkowanym lub lekkim wymaga opracowania efektywnego systemu wsparcia, który będzie zaspokajał potrzeby tej grupy obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

Dokumentem chroniącym oraz zapewniającym korzystanie z pełnych i równych praw człowieka, ale także podstawowych wolności przez osoby z niepełnosprawnościami jest Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych (KPON). Pierwszy raz została podpisana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (ONZ) dnia 13 grudnia 2006 r., natomiast rząd Polski podpisał ją dnia 20 marca 2007 r. Ratyfikacja tego dokumentu przez Polskę miała miejsce dnia 6 września 2012 r. i tym samym zobowiązuje RP do wprowadzenia w życie zawartych w niej standardów postępowania, które zapewniają osobom z niepełnosprawnościami realizację ich praw. W artykule 19 KPON zatytułowanym „Prowadzenie życia samodzielnie i przy włączeniu w społeczeństwo” odnajdujemy zapis:

„Państwa Strony niniejszej konwencji uznają równe prawo wszystkich osób niepełnosprawnych do życia w społeczeństwie, wraz z prawem dokonywania takich samych wyborów, na równi z innymi osobami, oraz podejmą efektywne i odpowiednie środki w celu ułatwienia pełnego korzystania przez osoby niepełnosprawne z tego prawa oraz ich pełnej integracji i pełnego udziału w życiu społeczeństwa, w tym poprzez zapewnienie, że:

(...) (b) osoby niepełnosprawne będą miały dostęp do szerokiego zakresu usług świadczonych w domu, w miejscu zamieszkania i innych usług wsparcia świadczonych w ramach społeczności lokalnej, w tym **do pomocy osobistej niezbędnej do życia w społeczności i integracji społecznej**, która także pozwoli na zapobieganie izolacji i segregacji społecznej, (...)” (isap.sejm.gov.pl, KPON ONZ, Dz. U. z 2012 r., poz. 1169: 10–11).

Zapis ten bezpośrednio można skorelować z koniecznością zapewnienia przez rząd Polski usług asystencji osobistej dla osób z niepełnosprawnościami. Usługa ta świadczona może być nie tylko w miejscu zamieszkania, ale także w środowisku lokalnym, szkolnym czy zawodowym prowadząc do pełnej partycipacji osób z niepełnosprawnościami w środowisku społecznym.

W literaturze naukowej można odnaleźć wiele definicji wsparcia, odnoszących się często do jego funkcji i struktury. Według Jerzego Mellibrudy „powinno być rozumiane jako specyficzny sposób pomagania, odwołujący się przede wszystkim do zasobów osoby wspieranej, stanowiący zachęcenie i motywowanie człowieka do uruchamiania działań samopomocowych” (Mellibruda 1986: 238).

Natomiast Zofia Kawczyńska-Butrym wyróżnia dwa główne źródła wsparcia osób z niepełnosprawnościami oraz ich rodzin:

- a) pierwotne:
 - rodzina, sąsiedzi, przyjaciele,
- b) wtórne:
 - instytucje rządowe i pozarządowe, służba zdrowia, czy fundacje, które zabezpieczają warunki opieki, życia i rozwoju,
 - specjalne programy wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami oraz ich rodzin, np. hospicja,
 - grupy samopomocy, stowarzyszenia osób z niepełnosprawnościami, ich rodzin oraz wolontariusze (Kawczyńska-Butrym 2000:77).

Według informacji zawartych na stronie internetowej Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej system wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce można podzielić na:

- a) comiesięczne wsparcie finansowe:
 - świadczenie pielęgnacyjne,
 - zasiłek pielęgnacyjny,
 - specjalny zasiłek opiekuńczy,
 - zasiłek dla opiekuna,
 - zasiłek rodzinny,
 - renta socjalna,
 - zasiłek stały,
 - zasiłek okresowy,
 - program „Rodzina 500+”;
- b) celowe wsparcie finansowe:
 - dopłaty do turnusów rehabilitacyjnych,
 - dofinansowania do sprzętu rehabilitacyjnego,
 - dofinansowania do likwidacji barier architektonicznych, w komunikowaniu się i technicznych;
- c) wsparcie w placówkach dla osób z orzeczoną niepełnosprawnością, w których łącznie znajduje się 162,1 tys. miejsc:
 - DPS – domy pomocy społecznej (816 placówek w Polsce),
 - ośrodki wsparcia (822 placówek w Polsce),
 - dzienne domy pomocy (308 placówek w Polsce),
 - rodzinne domy pomocy (26 placówek w Polsce),
 - WTZ – warsztaty terapii zajęciowej (715 placówek w Polsce),
 - ŚDS – środowiskowy dom samopomocy (779 placówek w Polsce),
 - ZAZ – zakłady aktywności zawodowej (108 placówek w Polsce), zatrudnionych jest tam ok. 4,5 tys. osób z orzeczoną niepełnosprawnością;
- d) podstawowe i specjalistyczne usługi opiekuńcze – w 2017 roku tą formą pomocy objęto 105 730 osób (<https://www.gov.pl>).

Inną formą wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodzin na terytorium RP są programy resortowe i rządowe między innymi takie jak:

- Program „Opieka wytchnieniowa”,
- Program „Asystent osobisty osób niepełnosprawnych”,
- Program „Centra Opiekuńczo-Mieszkalne”,
- Program „Budynki bez barier”,
- Program „Mieszkania bez barier” (<https://niepełnosprawni.gov.pl>).

Projekty usług asystencji osobistej dla osób z niepełnosprawnością intelektualną: zarys projektu „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” dla osób z niepełnosprawnością intelektualną

Usługi asystentów osobistych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce są realizowane „na podstawie art. 7 ust. 5 ustawy z dnia 23 października 2018 r. o Funduszu Solidarnościowym” (Departament Pracy, Spraw społecznych i Rodziny 2022: 7). Minister Rodziny i Polityki Społecznej określił program „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej”, jako działanie dla przygotowanych jednostek samorządów terytorialnych, a także organizacji pozarządowych (Departament Pracy, Spraw społecznych i Rodziny 2022: 7). Gmina lub też powiat ma możliwość przyznania usług asystencji osobistej „na podstawie Karty zgłoszenia do Programu „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej 2022: 8) Dla przykładu w mieście Gdańsk usługi asystenta osoby z niepełnosprawnością można zrealizować w Miejskim Ośrodku Pomocy Rodzinie mieszczącym się przy ulicy Leczkowa 1A, gdzie należy się umówić oraz dostarczyć dokumenty do placówki.

Podstawową zasadą programów opartych na usługach asystencji osobistej jest zgodność z istniejącą Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych (Departament Pracy, Spraw społecznych i Rodziny 2022: 7). Głównym celem edycji Programu „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” w 2022 roku było wprowadzenie usługi asystencji osobistej dla osoby z niepełnosprawnością, jako możliwej formy holistycznego wsparcia. Adresatami były osoby posiadające aktualne orzeczenie o niepełnosprawności w stopniu umiarkowanym oraz znacznym, a także dzieci do 16 roku życia, które również legitymowały się orzeczeniem o niepełnosprawności (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych 2021).

Zdaniem Joanny Janochy usługi asystenta osobistego mają być „najbardziej efektywną metodą włączenia społecznego, a także metodą trwale zmieniającą komfort życia rodzin sprawujących opiekę nad osobą z niepełnosprawnością intelektualną” (Janocha 2017: 83). Jedną z organizacji pozarządowych, działającą w ramach wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną, jest Polskie Stowa-

rzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, którego główna siedziba znajduje się w Warszawie, jednakże Stowarzyszenie znajduje się w wielu miejscach w Polsce m.in. w Jaworznie i Jarosławiu. W zakresie usług asystenckich realizowanych przez Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną w Jaworznie było wspieranie osoby z niepełnosprawnością intelektualną w sferze nauki poruszania się w przestrzeni rodzinnego miasta, wsparcie w korzystaniu z komunikacji miejskiej, towarzyszenie w drodze do placówki oświatowej oraz do środowiska rodzinnego w przypadku dziecka, nauka osób z niepełnosprawnością intelektualną korzystania z usług w sklepie podczas codziennych zakupów, wsparcie w kwestiach urzędowych oraz wizyt u lekarzy, a także realizowanie z uczestnikiem czy też uczestniczką aktywności, które były dla niego/niej priorytetem (por. Włodarczyk-Raczek 2017: 139). W Kole PSONI w Jarosławiu utworzono Centrum Indywidualnej Asystencji, w której wspierano wspólnie ze Stowarzyszeniem „Dobrze, że jesteś” z Sandomierza 22 osoby z niepełnosprawnością intelektualną w przestrzeni 40 godzin w miesiącu (Mituś 2017: 134). W roku 2023 przewiduje się, iż limit godzin przeznaczony na usługi asystenta będzie wynosić 720 godzin w roku w przypadku osób ze znaczną niepełnosprawnością, 480 godzin na rok dla osób z umiarkowaną niepełnosprawnością sprzężoną, 840 godzin w przypadku osób ze znaczną niepełnosprawnością sprzężoną oraz 360 godzin w przypadku osób z niepełnosprawnością umiarkowaną oraz dla dzieci do 16 roku ich życia, które posiadają aktualne orzeczenie o niepełnosprawności (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej 2022: 9).

Program „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” ma służyć osobom potrzebującym m.in. w zakresie wsparcia w życiu codziennym, w aktywnościach społecznych oraz kulturowych (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej 2022: 3). Edycja na 2023 rok zakładała, że ważnymi punktami polityki społecznej są przede wszystkim poprawa „jakości życia osób niepełnosprawnych, w szczególności poprzez umożliwienie im jak najbardziej niezależnego życia” (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej 2022:3). Głównym celem programu w 2023 roku była próba zwiększenia szansy na bardziej indywidualne życie, które dla osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie jest oczywistą kwestią. Katarzyna Podymna, która opisywała usługi asystenta w innym społecznym programie – w mieszkalnictwie wspomagającym dla osób z niepełnosprawnością intelektualną – podaje, iż „[p]omimo udzielanego wsparcia, osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym ze względu na swój ograniczony rozwój intelektualny i deficyty rozwojowe, nie są w stanie prowadzić w pełni samodzielnego życia. Osoby te wymagają pomocy ze strony osoby pełnosprawnej w codziennych sprawach. Zakres ten obejmuje: zarządzanie pieniędzmi, przygotowywanie posiłków czy załatwianie spraw w miejscach użyteczności publicznej” (Podymna 2020: 104). W związku z tym kontynuacja programu asystenckiego

może mieć potencjał we wspieraniu godności zgodnie z prawem oraz w budowie znormalizowanego świata dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Asystentura osobista osób z niepełnosprawnością intelektualną – charakterystyka zawodu asystenta oraz rola asystentury na przykładzie literatury oraz doświadczeń własnych

W Polsce większość osób z niepełnosprawnością intelektualną zamieszkuje domy rodzinne (gdzie postrzegane są przez opiekunów jako osoby zależne i nieporadne), bądź instytucje pomocy społecznej (gdzie nieuwzględniana jest ich podmiotowość i autonomia) (Sokołowska 2019). Wyżej wspomniana grupa społeczna mierzy się w swoim życiu z wieloma trudnościami i barierami wpływającymi negatywnie na jakość życia. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną bardzo często są infantylizowane przez środowisko rodzinne, lokalne, ale także zawodowe co nie wpływa pozytywnie na postrzeganie ich jako osób dorosłych, posiadających pełnie praw. Ekskluzję tej grupy społecznej można zaobserwować na polu zawodowym, architektonicznym, urzędowym, zdrowotnym oraz środowiskowym. Ponadto w niektórych przypadkach najbliższe środowisko osób z niepełnosprawnością intelektualną uważa, że prowadzenie niezależnego, samodzielnego życia przez nie wydaje się wręcz niemożliwe. Istotną rolę w aktywizacji i usamodzielnianiu tej grupy obywateli RP odgrywają asystenci osobiści, którzy niejednokrotnie pełnią rolę osoby zaufanej, będącej niekiedy w roli powiernika, a w niektórych przypadkach nawet zaufanego przyjaciela.

Korzystanie z pomocy asystenta osobistego osoby z niepełnosprawnością jest formą wsparcia dziennego oferowaną dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, z której mogą skorzystać obywatele RP spełniający konkretne warunki. Są to:

- a) dzieci do 16. roku życia z orzeczeniem o niepełnosprawności, łącznie ze wskazaniem: konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji;
- b) dorosłe osoby z niepełnosprawnością posiadające orzeczenie o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, zgodnie z Ustawą z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych albo orzeczenie równoważne, które wymagają usługi asystenta w wykonywaniu codziennych czynności oraz funkcjonowaniu w życiu społecznym (<http://www.niepełnosprawni.pl>).

W swojej pracy asystenci osobiści osób z niepełnosprawnościami dysponują dużym zasobem możliwości, które mogą znacząco zwiększyć autonomiczność osób z niepełnosprawnością intelektualną w życiu codziennym. Asystentura umożliwia zwalczanie wielu stereotypów zakorzenionych w dyskursie społecznym, które dotyczą funkcjonowania osób z różnymi niepełnosprawnościami w życiu codziennym. Stereotyp jest to generalizacja, która dotyczy wszystkich członków danej grupy społecznej, bez uwzględnienia indywidualnych różnic pomiędzy konkretnymi jednostkami (Leszczyńska-Rejchert, Kantowicz 2012: 18). Zwiększona partycypacja osób z niepełnosprawnością intelektualną poza środowiskiem zamieszkania przy wsparciu asystenta osobistego wpływa na realizację idei dostępności oraz inkluzji względem tej grupy w środowisku lokalnym, co też stanowi zapis w Konwencji o Prawach Osób z Niepełnosprawnościami. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu na ulicach wielu miejscowości o wiele rzadziej spotykało się osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które korzystają z ofert miejsc kultury, takich jak kino, teatr i inne, niż ma to miejsce współcześnie.

Zakres czynności obowiązujących asystenta osobistego każdorazowo jest ustalany indywidualnie, na podstawie autodiagnozy potrzeb osoby z niepełnosprawnością oraz katalogu ról społecznych, które osoba z niepełnosprawnością pełni lub chciałaby pełnić.

W załączniku nr 8 do Programu Ministra Rodziny i Polityki Społecznej „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” – edycja 2023 odnajduje się przykładowy zakres obowiązków asystenta osobistego, który związany jest ze wsparciem w podejmowaniu aktywności życiowej i komunikowaniu się z otoczeniem. Są to takie aktywności jak:

- wyjście na spacer;
- asystowanie podczas obecności osoby z niepełnosprawnością w: kinie, teatrze, muzeum, restauracji, miejscu kultu religijnego, kawiarni, wydarzeniu plenerowym, etc.;
- wsparcie w załatwianiu spraw urzędowych i związanych z poszukiwaniem pracy (np. rozmowie z urzędnikiem w wypadku trudności z werbalnym komunikowaniem się, wypełnianiu formularzy);
- wsparcie w rozmowie z otoczeniem w wypadku trudności z werbalnym komunikowaniem się;
- notowanie dyktowanych przez klienta treści ręcznie i na komputerze;
- pomoc w zmianie ubioru i pozycji podczas: wizyt lekarskich, zabiegów rehabilitacyjnych, ćwiczeń fizjoterapeutycznych, pobytu na pływalni, wyjściu na spacer;
- wsparcie w załatwianiu spraw w punktach usługowych (w obecności osoby z niepełnosprawnością) (<https://www.gov.pl>).

Dorośle osoby z niepełnosprawnością intelektualną rzadko kiedy prowadzą rozbudowane życie towarzyskie (Pisula 2008). Dlatego też bycie asystentem osoby

z niepełnosprawnością intelektualną bardzo często związane jest z aktywizacją oraz organizowaniem czasu wolnego. Szczególnie istotne w asystenturze osobistej jest to, aby sama osoba z niepełnosprawnością intelektualną decydowała o aktywnościach, które chce wykonywać przy wsparciu asystenta. Z naszych osobistych doświadczeń związanych z pracą asystencką wynika, iż zdarzają się sytuacje, kiedy to osoba wspierana z różnych przyczyn nie jest w stanie określić danej czynności i jest to okoliczność, w której asystent osobisty musi wykazać się dużą kreatywnością, elastycznością i uważnością na zainteresowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Jest to także doskonała sytuacja do wspierania samostanowienia osoby wspieranej poprzez zaoferowanie jej kilku opcji do wyboru.

Włączanie w życie społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną przy wykorzystaniu asystentury osobistej do korzystania z dóbr takich jak kino, teatr, muzeum, restauracja, kawiarnia, miejsce kultu religijnego, park czy siłownia w znacznym stopniu wzbogaca życie osoby z niepełnosprawnością na polu poznawczym, towarzyskim, czy kulturalnym. Asystenci osobiści pełnią także kluczową rolę w aktywizacji osób przebywających na stałe w placówkach pomocy społecznej. Bardzo często jednostki tam mieszkające skazane są na własne towarzystwo i bywają odizolowane od środowiska zewnętrznego (Tylewska-Nowak 2011: 38).

Asystentura osobista stanowi równie istotną formę wsparcia podczas formalnych wizyt w różnego rodzaju urzędach, gabinetach lekarskich czy miejscach zatrudnienia. Przy wsparciu asystenta osoby wspierane są w stanie samodzielnie wypełniać sprawy urzędowe, prawne, zdrowotne czy zawodowe. Tego rodzaju wsparcie w znacznym stopniu odciąża opiekunów osób z niepełnosprawnością intelektualną, a finalnie u samych osób korzystających z asystentury kształtuje postawę niezależności oraz godności, co wpływa na budowanie ich samooceny i autonomii.

Wsparcie asystenta dotyczyć może także czynności samoobsługowych zaspakajających podstawowe potrzeby człowieka. Obejmować może ono czynności higieniczne i pielęgnacyjne takie jak: mycie głowy, mycie ciała, kąpiele, czesanie, golenie, obcinanie paznokci rąk i nóg, pomoc przy zmianie pozycji, zapobieganie powstania odleżyn lub odparzeń, pomoc przy przygotowaniu oraz spożywaniu posiłków i napojów, czy pomoc przy sianiu łóżka i zmianie pościeli. Asystent tego rodzaju pomoc może świadczyć zarówno w miejscu zamieszkania, jak i w placówkach stałego pobytu.

Równocześnie asystentura może odnosić się do wsparcia w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wsparcia w wypełnianiu ról społecznych (np. w przypadku samodzielnego zamieszkiwania). Są to między innymi takie czynności, jak:

- pomoc w sprzątaniu mieszkania, w tym urządzeń codziennego użytku i sanitarnych oraz wnoszeniu śmieci;

- dokonywanie bieżących zakupów (w tym towarzyszenie osobie z niepełnosprawnością w sklepie – np. informowanie jej o lokalizacji towarów na półkach, podawanie towarów z półek, wkładanie towarów do koszyka/wózka sklepowego, niesienie koszyka (maksymalnie do 5 kg), prowadzenie wózka osoby z niepełnosprawnością lub wózka sklepowego, pomoc przy kasie);
- mycie okien;
- w utrzymywanie w czystości i sprawności sprzętu ułatwiającego codzienne funkcjonowanie (np. wózek, balkonik, podnośnik, kule, elektryczna szczoteczka do zębów, elektryczna golarka, etc.);
- pranie i prasowanie odzieży i pościeli, ewentualnie ich oddawanie i odbiór z pralni (w obecności osoby z niepełnosprawnością);
- podanie dziecka do karmienia, podniesienie, przeniesienie lub przewinięcie go;
- transport dziecka osoby z niepełnosprawnością, np. odebranie ze szkoły (wyłącznie w obecności osoby niepełnosprawnej) (<https://www.gov.pl>).

Ostatnim istotnym elementem pracy jako asystent osobisty osoby z niepełnosprawnością intelektualną jest wsparcie w przemieszczaniu się poza miejscem zamieszkania. Można tu zaliczyć takie czynności jak:

- pchanie wózka osoby z niepełnosprawnością;
- pomoc w pokonywaniu barier architektonicznych (np. schody, krawężniki, otwieranie drzwi);
- pomoc w orientacji przestrzennej osobom niewidomym i słabowidzącym;
- pomoc we wsiadaniu do i wysiadaniu z: tramwaju, autobusu, samochodu, pociągu;
- asystowanie podczas podróży środkami komunikacji publicznej, w tym służącymi do transportu osób z niepełnosprawnościami oraz taksówkami lub innym środkiem transportu;
- transport uczestnika Programu samochodem osoby z niepełnosprawnością lub asystenta (<https://www.gov.pl>).

W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną asystenci osobiści bardzo często prowadzą tzw. treningi w komunikacji publicznej, które mają na celu zapoznanie osób wspieranych z danym rozkładem środka lokomocji miejskiej oraz zwiększenie samodzielności w poruszaniu się między wyznaczonymi lokalizacjami, np. praca-dom, dom-szkoła. Na podstawie własnych doświadczeń zawodowych wynikających ze współpracy z Polskim Stowarzyszeniem na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną Koło w Gdańsku, gdańską Fundacją Hospicyjną oraz Fundacją JA TEŻ stwierdzić można, że treningi te w znacznym stopniu zwiększają niezależność osób wspieranych w przestrzeni publicznej, a tym samym poprawiają ich komfort i jakość życia.

Podsumowanie

Asystent osobisty osoby z niepełnosprawnością intelektualną w ramach swojego wsparcia wykonuje czynności, które obejmują wsparcie w różnych obszarach życia codziennego. Współpracując z osobami z niepełnosprawnością intelektualną należy pamiętać o tym, by traktować drugą osobę przede wszystkim podmiotowo, z szacunkiem oraz z przestrzeganiem zasad etyki zawodowej (Janocha 2017: 85). Z niniejszego artykułu wynika, że praca asystencka wymaga specjalistycznej wiedzy na temat funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz ich potrzeb. Asystenci także powinni charakteryzować się wieloma umiejętnościami miękkimi, które wpływają na kształtowanie relacji z osobą wspieraną, ale także zwiększają efektywność w pracy na linii asystent-osoba z niepełnosprawnością intelektualną. Zawód asystenta osobistego osoby z niepełnosprawnością może pełnić osoba, która posiada przynajmniej średnie wykształcenie oraz doświadczenie w pracy z osobami z niepełnosprawnością, bądź kandydat posiadający wykształcenie kierunkowe zawodowe, np. na kierunku Asystent osoby niepełnosprawnej, Opiekun medyczny itd. W literaturze zwraca się jednak uwagę, że podstawa programowa kształcenia asystentów osobistych w szkołach policealnych nie jest rzetelna (Janocha 2017:82). Praca jako asystent osobisty nie jawi się jako praca stabilna ze względu na zmienne godziny udzielania wsparcia, krótkotrwałość trwania projektów asystenckich oraz zwykle cywilnoprawny rodzaj zawieranej umowy z pracodawcą.

Aspekty poruszone w tym artykule stanowią punkt wyjścia do dalszych rozważań nad zawodem asystenta osobistego osób z niepełnosprawnościami i podjęcia dalszych badań jakościowych, dotyczących roli jego wsparcia dla osób z niepełnosprawnością intelektualną na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia

- Błaszczak-Banasiak A., Majdzińska K, Zima-Parjaszewska M. (2016), *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia*, Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka, nr 21.
- Ciechomska M., Gruczek J., Khisamutdinova V., Lejzerowicz M., Popowska K., Posielężna A. (2021), *Disability studies: Perspektywa interdyscyplinarna i kierunek studiów*, Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo CNS nr 1(51), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
- Cierpiałkowska T. (2019), *Poza granice niepełnosprawności. Transgresja: uwarunkowania – mechanizmy – efekty w (re)konstrukcjach autobiograficznych osób bez barier*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.

- Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny (2022), *Usługi asystenta osobistego jako wsparcie społeczne osób niepełnosprawnych*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, www.nik.gov.pl.
- Girimaji S.Ch., Pradeep V.A.J. (2018), *Intellectual Disability in International Classification of Diseases-11. A Developmental Perspective*, Indian Journal of Social Psychiatry, 34, 1, Wolters Kluwer – Medknow, https://journals.lww.com/ijsp/fulltext/2018/34001/intellectual_disability_in_international.12.aspx.
- Grotowska-Leder J., Faliszek K. (2005), *Společna ekskluzja i inkluzja. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, „Akapit”, Toruń, 28–29.
- Hebel K., Bieniaszewski L. (2008), *Wsparcie społeczne i pomoc instytucjonalna dla osób niepełnosprawnych po udarze mózgu*, Forum Medycyny Rodzinnej, 2, 1: 77.
- Janocha J. (2017), *Kwalifikacje, umiejętności i wiedza asystenta osoby z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] M. Zima-Parjaszewska, B.E. Abramowska (red.), *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Warszawa.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2000), *Elementy socjologii dla pielęgniarek*, Lublin.
- Leszczyńska-Rejchert E., Kantowicz (red.) (2012), *Stereotypy a starość i niepełnosprawność*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń, 18.
- Mellibruda J. (1986), *Ja – ty – my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Nasza Księgarnia, Warszawa, 238.
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (2022), *„Program „Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” – edycja 2023”*, Warszawa [dostęp: październik 2022].
- Mirewska E. (2010), *Miejsce asystenta osoby niepełnosprawnej w systemie pomocy społecznej* [w:] A. Żakiewicz (red.), *Asystent osoby niepełnosprawnej. Nowy zawód i nowa usługa systemu pomocy społecznej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 23.
- Mituś M. (2017), *Systemowe wsparcie osób z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodzin w niezależnym, włączającym życiu* [w:] M. Zima-Parjaszewska, B.E. Abramowska (red.), *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Warszawa.
- Pisula E. (2008), *Dorosłość osób z niepełnosprawnością intelektualną – szanse i zagrożenia*, Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób Upośledzonych Umysłowo, Warszawa.
- Podymna K. (2020), *Wsparcie osób z niepełnosprawnością intelektualną na przykładzie mieszkalnictwa wspomaganego*, PAREZJA, 14, 2, Katowice, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11462/1/Parezja_2_2020_K_Podyma_Wsparcie_osob_z_niepelnosprawnoscia_intelektualna.pdf.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach z dnia 7 lutego 2012 r. (Dz. U., poz. 184).
- Serafin D. (2021), *Niewidzialna kobiecość kobiet z niepełnosprawnością intelektualną: fenomenograficzne rekonstrukcje nauczycielskich narracji*, Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, 43, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Sokolowska A. (2019), *Korzyści i straty z asystentury osobom z niepełnosprawnością intelektualną w L’Arche w oczach asystentów poznańskiej wspólnoty*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania, 2(31): 122–163.
- Trafiałek E. (2008), *Kształcenie asystentów osób niepełnosprawnych* [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, IPiSS, Warszawa, 179.

- Tylewska-Nowak B. (2011), *Wypełnianie zadań rozwojowych przez osoby dorosłe z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną* [w:] B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 38.
- Włodarczyk-Raczek M. (2017), *Program Asystent Osoby Niepełnosprawnej* [w:] M. Zima-Parjaszewska, B.E. Abramowska (red.), *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością, Warszawa.
- Wołowicz-Ruszkowska A. (2017), *Niepełnosprawność intelektualna w ujęciu psychospołecznym. Aktualny stan wiedzy* [w:] M. Zima-Parjaszewska, B.E. Abramowska (red.), *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Inteligentną, Warszawa.

Netografia

- Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych (2021), *Program Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej – edycja 2022*, <https://niepelnosprawni.gov.pl/a,1295,program-asystent-osobisty-osoby-niepelnosprawnej-edycja-2022> [dostęp: 11.10.2021].
- gov.pl (2023), Załącznik nr 8 do Programu Ministra Rodziny i Polityki Społecznej *Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” – edycja 2023* [DOC, PDF], <https://www.gov.pl/attachment/26708518-1bf9-45ed-828c-dde863d2c26d> [dostęp: 05.08.2023].
- isap.sejm.gov.pl (2012), Dz. U. z 2012 r., poz. 1169, [DOC, PDF], <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120001169/O/D20121169.pdf> [dostęp: 05.08.2023].
- jakiwniosek.pl (2023), *Program Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej Gdańsk 2023 – warunki, informacje jak zalać i karta zgłoszenia*, [DOC, PDF], <https://jakiwniosek.pl/wnioski/zdrowie/asystent-osoby-niepelnosprawnej/gdansk> [dostęp: 06.07.2023].
- niepelnosprawni.gov.pl (2019), *Plan działania na rzecz wsparcia osób niepełnosprawnych*, <https://niepelnosprawni.gov.pl/a,1126,plan-dzialania-na-rzecz-wsparcia-osob-niepelnosprawnych> [dostęp: 09.08.2023].
- niepelnosprawni.gov.pl, <https://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=78&print=1> [dostęp: 05.08.2023].
- niepelnosprawni.pl (2021), *Kiedy i dla kogo asystent?*, <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/1813314;jsessionid=6760B3E7C6F33B05E41A580359563671> [dostęp: 13.08.2023].
- www.gov.pl (2018), *Jakie wsparcie dla niepełnosprawnych?*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/jakie-wsparcie-dla-niepelnosprawnych> [dostęp: 05.08.2023].